

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל



הלועזי. אגב, שורש ערבי זה מקביל מבחינה אטימולוגית לשורש העברי צעד. אך בשעה שצעדה בלשוננו עניינה הליכה, הרי בערבית עניינה, כאמור, עלייה. יש אומרים, כי גם בלשון המקרא בא השורש הזה במשמע עלייה. בבראשית מ"ט נאמר "בנות צעדה עלי שור", והפירוש המקובל הוא "בנות טיפסו עלי חומות". אגב, שורש ערבי זה, צעד, משמש כיום בעולם הערבי גם בתרגום מלה נוספת, שעדיין לא הצלחנו למצוא לה תחליף בלשוננו. אנחנו עדיין אומרים "מס פרוגרסיבי" כלומר מס ששיעורו היחסי עולה עם עליית ההכנסה. הערבים מתרגמים את המלה "פרוגרסיבי" שבמונח הזה במלה משורש צעד. כאן הדגיש המחדש הערבי את יסוד העלייה ולא הלך בעיניים עצומות אחרי המשמע הפשטני של "פרוגרסיבי".

גד בן-עמי צרפתי

שורש אחד או מלה אחת לדבר ולהיפוכו

16. אור = 'בוקר' — 'ערב'

אחת ההוראות של המלה אור היא בוקר, שעת בקיעת האור; כך, למשל, נשמע בתוך הפסוקים "ותבוא האשה לפנות הבקר ותפול פתח בית האיש אשר אדוניה שם עד האור" (שופ' יט, כו), "מן האור עד מחצית היום" (נחמ' ה, ג). מובנים אפוא הקשיים שהתלבטו בהם בעלי התלמוד, כאשר באו לפרש את המשנה, שבאה בה המלה ההיא בהוראת 'ערב, ראשית הלילה: "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ" (פסחים א, א — ועוד באה

המלה בהוראה זו במשנה שבע פעמים). נראה, שהמשמעות
החדשה עברה מן המלה הארמית אורתא, 'ערב' — אבל גם
עליה ניתן לשאול, כיצד קיבלה הוראה זו. בן-יהודה הציע
לראות בזה תופעה של לשון "סגיינהור", ודבריו נראים,
לכל הפחות כל עוד לא נמצא הסבר יותר טוב²⁸.

ברור, שהלשון אינה יכולה לסבול הומונימיות כזאת,
העשויה לבלבל את הבריות, ואמנם במשנה (כמו בלשוננו היום)
המלה אור במשמע 'חושך' אינה משמשת אלא בצירוף הקבוע
"אור ליום פלוני" — ובכל הקשר אחר אין אור אלא 'אור'
ממש. ואפילו כך, אפשר לשאול, מדוע קימה השפה הומונימיות
מזוהה זו? נראה, שהדוברים מרגישים מעין חן מיוחד במשחק
זה, בשימוש במלה לדבר ולהיפוכו, וכן זה הוא אשר קיים
בלשון ימינו את הביטוי "אור ל—" במשמעו הנהוג.

דוגמה ברורה של לשון "סגי נהור" היא השימוש בפועל
ברך במשמעות 'קלל', כגון "ברך אלהים ומות" (איוב ב,ט),
"ברך נבות אלהים ומלך" (מל"א כא, יג). אולם אין לראות
בזה משמעות חדשה של הפועל ברך, אלא המרה מכוונת
ושקופה של המלה משום כבוד שמים.

17. "פרע" = 'שילם חוב' — 'גבה חוב'

"אמר להם הקב"ה לישראל: בני לוו עלי וקדשו קדושת
היום והאמינו בי ואני פורע" (ביצה טו ע"ב). מאמר זה, ועוד
רבים כמותו, מדגים את ההוראה העיקרית של הפועל פרע.

28. החוקר נדקה (ראה להלן) סבור, שאור שימש במשמעות 'ערב'
כהתחלת היממה.

בלשון חכמים, והיא 'שילם חוב, החזיר מלווה'. בהתאם לכך אומרים על מי שמשלמים לו את החוב שהוא פרע: "הגבאים מחזירין תדיר בכל יום ופרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו" (אבות ג, טז). אולם יש פרע במשמעות 'לקח את נקמתו, הוראה מושאלת של 'גבה את החוב', כגון: "כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא בשבעים ושתים אותיות" (אבות דרבי נתן, פרק יג). כוונת המאמר, שהקב"ה גבה את החוב שנתחייב בו החוטא; לכן היינו מצפים כאן לבניין בפעל, כמו במשנה שבאבות שהבאנו מקודם. ואמנם קל ונפעל משמשים זה על יד זה בהוראה אחת במאמר הידוע "מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה הוא עתיד להיפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" (ב"מ ד, ב). אם כן פרע, בנוסף להוראתו 'שילם', קיבל את ההוראה הנגדית 'גבה', והיא בעצם שייכת לבניין נפעל שלו.

נדמה לי, שיש כאן תהליך מצוי בפעלים מסוג זה. יום יום אנו שומעים משפטים כגון אלו: "את הספר הזה השאלתי (במקום: שאלתי) מחברי", "הלוויתי (במקום: לוויתי) ממנו שלוש לירות", "השכרתי (במקום: שכרתי) חדר לחצי שנה". גם בעל חוב, שבלשון חכמים הוא המלווה, זה שחייבים לו, נעשה בימי הביניים הלווה, זה שחב את החוב: במשנה שנינו "ובעל חוב גובה שלא בפרוזבול" (כתובות ט, ט); אך רש"י כתב: "בעלי חוב שלכם הנעצבים על ידכם, אתם נוגשים אותם ביום צומכם" (פירוש על יש' נח, ג). מה קרה כאן? במקום להשתמש בדייקנות בפעלים שאל, לווה, שכר בבניין קל, כדי לציין את הפעולה של מי שלקח דבר-מה מחברו

בתנאים מסוימים, ובבנין הפעיל בשביל מי שנתן את הדבר, משתמשים בהם בצורה מטושטשת, להורות על מי שמשתתף בפעולה של שאילה, של הלוואה, של שכירות — ובדרך זו הן הלוקח הן הנותן „משאילים, מלווים, משפירים“. ובהפעיל דווקא, ולא בקל, מפני ששאל בקל מורגש כקשור ל„שאלה“ לשם תשובה ובהפעיל ל„שאילה“ של חפץ, ומפני שבדרך כלל יש נטייה להעדיף את הבניינים הכבדים.

בדומה לזה בעל חוב הוא האיש שחייבים לו וגם האיש החייב (הלא יש לו חוב!). ופורע הוא גם המשלם וגם הגובה. כיוצא בזה: חכר פירושו 'קִיבַל בחכירות'. אבל מה ששגינו בבבא מציעא טב, „חכור לי שדה בית השלחין זה“ פירושו: „תן לי בחכירות“. אולם תמורת הגרסה „חכור לי“ שבכמה ספרים (ובכללם כתב־יד לו) נמצאת בספרים אחרים (ביניהם כתב־יד קאופמן) הגרסה „השכר לי“.

על האופי הכללי של תופעה זו מעידה העובדה, שגם בצרפתית *lour une maison* פירושו 'שָׁכַר דִּירָה' ו'השכיר דִּירָה', וגם באנגלית *to hire* פירושו גם לְהִשִּׁיג וגם לְמַסּוֹר דבר־מה לשימוש תמורת תשלום.

18. חִיֵּב = 'רָאָה כְּחִיֵּיב' — 'רָאָה כְּחִיּוּבִי'
 מי שאומר „הריני מחייב את פלוני“ מתכוון לומר, שהוא חושב אותו חייב וראוי לעונש; אך מי שאומר „הריני מחייב מעשה פלוני“ מתכוון לומר, שהוא רואה את המעשה כחיובי ורצוי. יש אפוא מחייב המתנגד ל„מזפה“ (או ל„פֹּטֵר“), ויש מחייב המתנגד ל„שולל“. זוג האנטוֹנימים

הראשון שייך ללשון חכמים: "י"ב מזכין וי"א מחייבין — זכאי" (סנה' ה,ה); זוג האנטונימים השני נוצר בלשונם של המתרגמים בימי הביניים: "כאשר אמר אריסטו: השוללות במדות הבורא ית' אמיתיות מן המחייבות (חובות הלבבות, שער היחוד, פרק י), "כל משפט אם שתחייב בו דבר לדבר, כאמרך ראובן חכם או שמעון עומד או תשלול בו דבר מדבר, כאמרך אין ראובן חכם או לא עמד שמעון" (מלות ההגיון, שער ב). חייב ושלל באו לתרגם את המונחים הערביים וג'ב, סלב בהוראת 'אמר הן'; 'אמר לאו' ובהוראות דומות²⁹. מכאן מלים רבות בלשוננו, ובכללן חיובי ושלילי בציונים של בית-הספר ובתורת החשמל.

(הסיום יבוא)

29. ראה י' אפרת, הפילוסופיה היהודית בימי הביניים — מונחים ומושגים, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 49, 103.

ראובן סיוון

מחיי המלים

צט. צילום

ב'מכתבים מירושלים' מאת 'מן המודיעים' (הוא ד' ילין), ב'המליץ' מפ"ג טבת תרנ"ז, נאמר:

בתי המלון מתקשטים בכל פאר ודגלי לאום ולאום מנפנפים על חלונותיהם וגוונותיהם; בתי מעשה הצלום (פהאטאגרא-פתיע) מציגים תמונות לראוה, תמונות כל מקומות הקדש... לעניין חידוש הפועל צילם ראה דברי ר' מירקין